

§ 4.1.

На зламі XIX–XX століть. Традиції поліконфесійності на українських землях

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

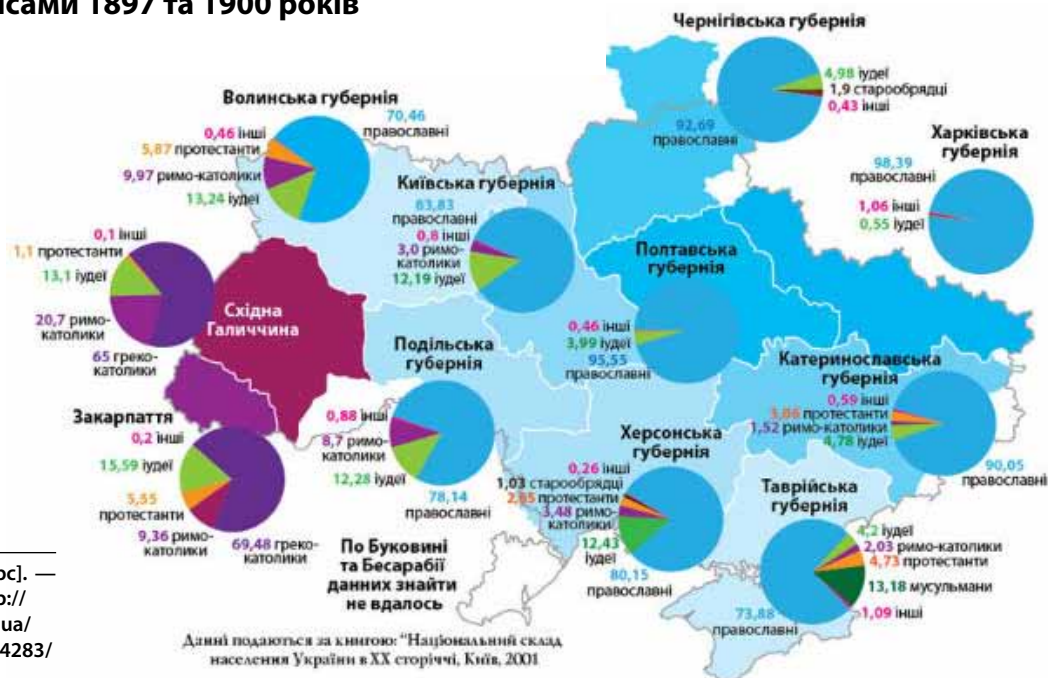
Яку роль у житті суспільства відігравала та відіграє релігія?
Хто та в який спосіб намагався змінити роль церкви?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері, поліконфесійність, функції церкви

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–4

- * Які релігійні конфесії були поширені на українських землях в кінці XIX – на початку XX століть (Джерела 1, 2, 3, 4)?
- * Чим ви поясните той факт, що в межах Російської імперії переважали православні християни, в Австро-Угорській — греко-католики (Джерела 2 та 4)?
- * Як формування нових індустріальних районів вплинуло на поліконфесійну карту українських земель (Джерело 4)? Чому саме тут швидко поширювався протестантизм?

► 1. Карта. Конфесійний склад населення України за переписами 1897 та 1900 років

Інфографіка:
Ігор Дудник

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>

► 2. Мовою цифр

Конфесійний склад населення, що проживало в українських губерніях Російської імперії (за переписом 1897 р.)

КОНФЕСІЇ	КІЛЬКІСТЬ ВІРУЮЧИХ	% ВІРУЮЧИХ
Православні	19 849 514	84,72
Іудеї	1 940 932	8,28
Римо-католики	844 093	3,6
Протестанти	416 411	1,78
Мусульмани	209 055	0,89
Старообрядці	147 201	0,63
Вірмени-григоріани, вірмени-католики	12 340	0,05
Караїми	9 573	0,04
Нехристияни	480	0,0
Християни	450	0,0
Англікани	394	0,0

Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довідник / Сергій Чорний. — К. : НВП «Картографія», 2001. — С. 38–39.

► 3. Погляд дослідника. Анатолій Колодний

Переважна частина України в 1900-х роках була ареною діяльності Російської православної церкви. У церковно-адміністративному плані православна церква в Україні поділялася на 9 епархій: Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Таврійську, Харківську, Херсонську та Чернігівську. З усіх 63 епархій імперії українські були найгустіше заселені, і на кожен припадало в середньому понад 2 мільйони жителів. Одна лише Київська епархія за своєю чисельністю переважала всі східні патріархати разом узяті. А загалом в Україні проживала п'ята частина православного населення імперії.

Колодний А. М. Історія релігії в Україні : навч. посібн. [Текст] / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький. — К. : Знання, 1999. — 735 с.

► 4. Погляд дослідника. Петро Яроцький

«... З другої половини ХІХ ст. в Україну, де формувався індустріальний район гірничодобувної і машинобудівної промисловості, почали запрошувати також іноземних інженерів, значна частина яких теж сповідувала різні напрями протестантизму. Поселенці та інженери не тільки істотно сприяли розвитку народного господарства України, а й поширювали свою віру серед тисяч українських робітників, які працювали на їх чималих земельних наділах, або під їх керівництвом на заводах і шахтах. Протестантські організації діяли на засадах самоврядування

і контролювалися владою Російської імперії. Ставлення російського уряду до протестантів будувалося на принципі повної віротерпимості. Постійно існувала лише заборона на вільну проповідь свого вчення серед «осіб іншого сповідання» (вважай — православних), і деякі обмеження стосувалися змішаних шлюбів. До 1917 року протестанти становили 3 % населення Російської імперії (п'яте місце серед інших конфесій)».

Яроцький П. Протестантизм в Україні: динаміка змін // Людина і світ. — 2004. — № 7. — С. 2–10.

► 5. Мовою цифр

Національний склад населення Галичини за переписом 1900 року

Національний склад*	Кількість населення (тис.)	% населення
Українці	2 674, 2	65,0
Поляки	851, 5	20,7
Євреї	539, 4	13,1
Німці	43, 9	1,1

*Національний склад визначено за конфесійною ознакою (греко-католики — українці, римо-католики — поляки, іудеї — євреї, протестанти — німці).

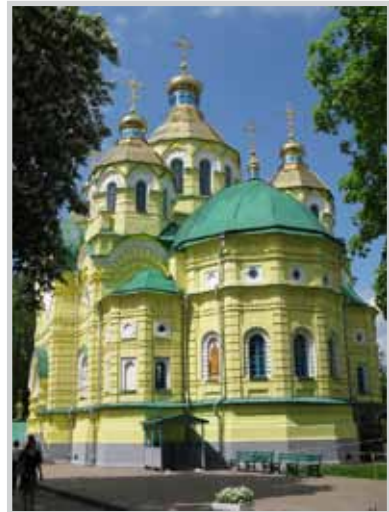
Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довідник Сергій Чорний. — К. : НВП «Картографія», 2001. — С. 40–41.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–10

- ★ Опрацюйте Джерела 6, 7, 8, 9, 10. Яке із запропонованих положень ви обрали б для характеристики державної політики в релігійній сфері:
 - ◆ влада брала до уваги потреби релігійних конфесій;
 - ◆ релігійні громади отримали можливість здійснювати богослужіння у власних храмах;
 - ◆ держава не втручалася в справи релігійних конфесій;
 - ◆ право на будівництво культових споруд надавалося лише представникам окремих конфесій?
 Обґрунтуйте обраний варіант.
- ★ Як ви поясните той факт, що до будівництва та освячення храмів намагалися залучити відомих осіб, представників влади і церкви (Джерела 6, 8)?
- ★ Як здійснювалося фінансування будівництва храмів (Джерела 6, 7, 9)? Про що це свідчить?

► 6. Із газетного повідомлення

«Волинські єпархіальні відомості» про будівництво Свято-Воскресенського собору в м. Рівному, 1890–1895 рр.

Освячення соборного храму в м. Рівному відбулося 8 вересня на шостому році після закладання фундаменту (30 серпня 1890 р.), саме тоді, коли до міста прибув нині покійний імператор Олександр III і заклав перший камінь в основу майбутнього храму. <...>

Всі роботи по влаштуванню храму планувалося виконати упродовж чотирьох років <...>.

Завдяки турботі та опіці над храмом графа Ігнат'єва — намісника краю, з державної казни виділено чималу суму для купівлі в м. Москві бронзових позолочених виробів <...>, що дозволило облаштувати храм. Іконостасні роботи виконувалися у майстерні Олександра Івановича Мурашка у Києві. Головний іконостас триярусний, увесь позолочений; усі місцеві ікони змальовані на золотому фоні із карбуванням. Усі ікони скопійовані з робіт кращих майстрів.

Лисиця А. В. Місто Рівне. Сторінки історії [Текст] / А. В. Лисиця. — Рівне : Волинські обереги, 2008. — С. 145-147.

▶ 7. Історична довідка. Костел Святого Миколая

Наприкінці XIX ст. кияни католицького віросповідання (тоді їх було 36 тисяч) отримали дозвіл на будівництво костелу та з цією метою зібрали пожертви: більше ніж півмільйона рублів. Урочиста закладка костелу відбулась у серпні 1899 р., після того як група католиків звернулася до губернатора Києва за дозволом на будівництво костелу «в пам'ять перебування в Києве их Императорских Величеств» — Миколи II. До того часу в місті вже існував один костел — Олександрівський, але якщо врахувати те, що в Києві жило більше 40 тисяч католиків, одного собору було явно недостатньо.

Костел у завершеному вигляді став справжнім архітектурним шедевром. Посвятили храм 6 грудня 1909 року.

Костел Святого Миколая [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=420>.

▶ 8. Із газети «Волынская жизнь», 1907 р.

Лютеранська кірха, м. Луцьк

6 вересня в м. Луцьку відбулося освячення нової лютеранської кірхи. Ще напередодні стали з'їжджатися на це торжество німці-колоністи. Всього народу було близько 8 тисяч. 6 вересня об 11 годині ранку генерал супер-інтендент Пенгу вийшов до вітваря, а потім до нього підходили по одному десять пасторів, в числі яких були луцький пастор Шлуп, житомирський — Вазен, рівненський — Альт-Гаузен, володимир-волинський — Гедтке <...>. Потім супер-інтендент Пенгу сказав проповідь з нагоди освячення храму, а потім здійснив обряд самого освячення. <...> Потім почалось звичайне богослужіння, під час якого

місцевий пастор Шлуп звернувся з короткою проповіддю, а віруючі співали псалми під звуки органа. <...> Свято закінчилось сніданком, влаштованим у «Гранд-Готелі», де окрім всього духовенства і церковної ради, були і гості.

Волинская жизнь. 1907. — 14 (27) сентября. — № 267. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_\(Луцьк\)#cite_note-3](http://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_(Луцьк)#cite_note-3).

► 9. Історична довідка

Ужгородська ортодоксальна синагога

Ужгородська ортодоксальна синагога відкрита 1904 року. Автори проекту — Дюла Папп та Ференц Саболч.

Ужгород на ті часи входив до складу Австро-Угорської імперії. Міська управа пожертвувала для будівництва ділянку землі на березі річки Уж. Оскільки нова площа не мала будівель, у проектуванні не потрібно було дотримуватися визначеного архітектурного стилю.

Саме це обумовило будівництво синагоги в новому для Європи того часу стилі — неомавританському. Будівництво здійснювалося на гроші заможних євреїв-меценатів, а також на кошти всієї громади.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrainiantour.com/pages/uzhgorod>.

► 10. Фотодокумент

Баптістська церква у Нойдорфі (Волинь). 16 вересня 1907 року

Ревчук р. Німецька Житомирщина [Електронний ресурс] / Роман Ревчук. — Режим доступу: <http://drevlyaniya.blogspot.com/2010/12/blog-post.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–18

★ Визначте засади віросповідання в Російській імперії на початку ХХ століття. Чому православ'я у цій країні залишалося пануючою релігією (Джерело 11)?

★ Які функції виконувала церква в ХІХ — на початку ХХ століть (Джерела 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18)? Наскільки вони були важливими? Які сфери життя регулювали?

► 11. Із «Основних державних законів». 23 квітня 1906 року. Про віру

<...> 62. Первенствующая и господствующая в Российской Империи вера есть Христианская Православная Кафолическая Восточного Исповедания.

63. Император, Престолом Всероссийским обладающий, не может исповедовать никакой иной веры, кроме Православной.

64. Император <...> именуется Главою Церкви <...>.

66. Все не принадлежащие к господствующей Церкви подданные Российского Государства, природные и в подданство принятые, также иностранцы, состоящие в Российской службе, или временно в России пребывающие, пользуются каждый повсеместно свободным отправлением их веры и богослужения по обрядам оной.

67. Свобода веры присвоается не токмо Христианам иностранных исповеданий, но и Евреям, Магометанам и язычникам: да все народы, в России пребывающие, славят Бога всемогущего разными языками по закону и исповеданию праотцев своих, благословляя царствование Российских Монархов, и моля Творца вселенной об умножении благоденствия и укреплении силы Империи.

68. Дела церковные Христиан иностранных исповеданий и иноверцев в Империи Российской ведаются их духовными властями и особенными правительствами, Верховною Властью к сему предназначенными.

Свод основных государственных законов. 1906 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/svod_zak.php.

► 12. Репродукція

Акім Карнеєв. Хрестини. ХІХ ст.

► 13. Погляд дослідника. Юрій Кондратюк

<...> Книги для метричних записів видавалися з духовних правлінь на початку кожного року з відповідним розграфленням на колонки. Церковнослужителі складали відповідні розписки про їх отримання. Після завершення треб священники невідкладно мали вносити відповідні записи до метричних книг. Після завершення року, залишаючи точну копію при церкві, їх доставляли

в духовні правління. Копії зберігалися в церковних ризницях із всеможливою бережливістю від сирості й особливо від пожеж. Абсолютно всі випадки народжень, шлюбів та смертей мали фіксуватися в цьому виді документації.

Кондратюк Ю. С. Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII — початку XX ст. Особливості формування та ведення / Ю. С. Кондратюк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наук. статей історичного факультету. — Вип. 13. — Луцьк, 2007. — С. 7–12.

► **14. Із рапорта священика Антонія Шушковського (1905 р. с. Посягва, Волинська губернія)**

«<...> На основі циркулярного розпорядження Вашого Преосвященства <...> згідно з дорученням Святійшого Синоду, щодо усунення міжусобиці серед моїх парафіян і пастирського мого впливу на парафіян, що мені запропоновано і місцевим отцем благочинним <...> я вважаю своїм священним і моральним обов'язком найсмирненніше донести <...>, що

в довіреній мені Посягвівсько-М'ятинській парафії жодних заворушень, бунтів, безчинств, заколотів і порушення порядку і тиші немає, завдяки моєму постійному і абсолютно ревному виконанню в церквах літургій, з нагадуванням завжди про стійке дотримання святого Писання і святих переказів про Самодержавство, про Православ'я і Російську народність не тільки в усі недільні, а й інші <...> дні.

Крім цього навчаю дорослих Христової Божої віри і християнського благочестя і християнської доброї моралі, а дітей в церкві і в школі — Закону Божого.

Рапорт на імя Преосвященнейшого Антонія // Волинские епархиальные ведомости. — 1905. — № 34 — С. 590–591.

► **15. Посвідчення Волинського єпархіального управління для Євфимця Йосипа, що засвідчує розірвання шлюбу та дозвіл на новий шлюб. (1921 р. м. Кременець).**

Із родинного архіву В. Гришко-Курдибайло

► 16. Мовою цифр

Церковно-парафіяльне опікунство в Російській імперії

Територія	1877 р.		1908 р.	
	Кількість опікунств	Суми пожертв (крб)	Кількість опікунств	Суми пожертв (крб)
Катеринославська єпархія	181	55 698	225	67 596
Україна	3 702	603 302	4 816	558 780
Разом по імперії	10 990	1 499 254	19 926	4 386 842

Мойсеєнко Л. Благодійницька діяльність православної церкви на межі XIX–XX ст. (на прикладі Катеринославської єпархії) / Л. Мойсеєнко // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. : доповіді та повідомлення. — Кам'янець-Подільський–Київ–Нью-Йорк–Острогор : Вид-во НаУОА, 2007. — Т. 3. — С. 212.

► 17. Історична довідка

Український шпиталь «Народна лічниця» м. Львів

Український шпиталь «Народна лічниця», заснований у 1903 р. з ініціативи лікарів, діячів науки, культури, правників, священників для надання безкоштовної лікарської допомоги вбогим хворим мешканцям Львова та усієї Галичини — без різниці віровизнання й національності. На опікуна лікарні засновники запросили митрополита греко-католицької церкви Андрея Шептицького. На обладнання шпиталю митрополит пожертвував понад 7 тисяч крон.

Народна лічниця [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Народна_лічниця.

► 18. З історії міста Роздолу Львівської області. Леонтій Войтович

«<...> Розділ мав давні традиції шкільництва. Першими, звичайно, були парафіяльні школи та «дяківни». «Дяківкою» опікувалося братство. <...>. Уже у 1788 р. у місті була «католицька нормальна школа», тобто однокласова школа з польською мовою викладання, метою якої було навчити грамоти та зачаткам знань з інших галузей. «...» Українці і далі ходили в основному до парафіяльної школи при церкві, якою опікувалися деканат, а з 1808 р. — консисторія. Консисторія піклувалася про збільшення плати вчителям та організацію навчального процесу, зобов'язувала деканів перевіряти якість навчання, подавати річні звіти і т.д. <...> При монастирі сестер милосердя з кінця XVIII ст.

продовжувала функціонувати дівоча школа також з польською мовою викладання. <...> Єврейська національна школа була при головній синагозі.

У середині XIX ст. після проведення шкільної реформи Розділ став центром шкільного повіту. Парафіяльна українська та єврейська школа при синагозі залишилися. <...> Учні були вже різних конфесій.

Войтович Л. Етюди з історії «Української Швейцарії» на Дністрі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mykolaiv.info>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 19–21

★ Як питання віри та церкви пропонували вирішити окремі політичні партії України на початку XX ст. (Джерела 19, 20, 21)?

★ Чим програмові положення українських політичних партій у сфері віросповідання відрізнялися від державної політики Російської імперії (Джерела 11, 19, 20, 21)?

► 19. Із програми Української демократично-радикальної партії. 1905 р.

<...> 15. Ніяка віра чи церква не може бути краюною. Всі церковні інституції оплачують та ними порядкують ті, за для кого вони існують. Виборне духовенство, як це й було в українського народу в старовину.

Програма Української Радикально-Демократичної Партії // Історія України. Документи. Матеріали : посібник. — К: Вид. центр «Академія», 2002. — С. 222.

► 20. Із проекту програми Української партії соціалістів-федералістів. Березень, 1917 р.

14. Православна віра в межах України повинна бути автокефальною, не залежною від всяких чужосторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладу. Так само автономні повинні бути й інші церкви та обряди на Україні.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : зб. матеріалів і докум. [Текст]. — Київ-Чернівці : Книги XXI, 2008. — С. 520.

► 21. Із програми Української народної партії (початок XX ст.)

Щодо релігійних справ У. Н. П. вважає:

1. Отділити церков від держави; державна власть не має права втручатись до релігійних справ; пануючої релігії на Україні бути не мусить.
 - а) Незалежна церков українська.
2. Попівство виборне.
3. Ніхто не має права наставляти попа проти волі громади.
4. Справами церковними на Україні заправляють церковні громади.
5. Попівство утримується церковними громадами.
6. Релігійними справами на Україні відають періодичні собори.

Самостійна Україна : збірник програм українських політичних партій початку XX ст. [Текст]. — Тернопіль, 1991. — С. 50.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–23

★ Порівняйте зміст Джерел 22 та 23. Чим вони відрізняються?

★ Як ви поясните факт відокремлення церкви від держави в Радянській Україні (Джерело 23)? Чому церква виявилася зайвою в новій суспільно-політичній системі?

► **22. Із «Законів про тимчасовий державний устрій України»**

29 квітня 1918 р.
Про віру

<...> 9. Первенствующа в Українській Державі віра є християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свободним відправленням їх віри й богослуженням по обряду оної.

Слюсаренко А. Г. Історія української конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — К. : Т-во «Знання», 1993. — С. 88.

ДОВІДКА

«Закони про тимчасовий державний устрій України» — тимчасова Конституція Української Держави часів Павла Скоропадського. Документ визначав компетенцію гетьмана, Ради міністрів Української Держави, Генерального суду, церкви, права та обов'язки громадян. «Закони...» були скасовані в грудні 1918 р. Директорією УНР.

► **23. Із Декрету Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України**

**«Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви»
19 січня 1919 р.**

1. Церква відокремлюється від держави.

2. В межах республіки забороняється видавати будь-які місцеві закони або постанови, які б утискали або обмежували волю сумління, або встановлювали будь-які переваги та привілеї на підставі віросповідної приналежності громадян.

3. Кожний громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Всякі правопозбавлення, що зв'язані з сповіданням будь-якої віри або з несповіданням жодної, скасовуються. <...>

7. Релігійна клятва або присяга скасовується. В потрібних випадках дається лише урочиста обітниця.

9. Школа відокремлюється від церкви.

Викладання релігійних віровчень в усіх державних та громадських, а також приватних учбових закладах, де викладаються загальноосвітні предмети, не допускається. Громадяни можуть навчатись релігії приватним шляхом <...>.

12. Жодні церковні та релігійні громади не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи не мають.

13. Все майно церковних і релігійних громад, що існують на Україні, є народною власністю.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : зб. матеріалів і докум. [Текст]. — Київ — Чернівці : Книги ХХІ, 2008. — С. 611–612.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24-26

* Охарактеризуйте релігійне життя українських сіл та містечок, що перебували в складі Польщі в 20–30 роки ХХ ст.

(Джерела 24, 25, 26)?

* Про що свідчить факт фотографування служителів культу різних конфесій із випускниками Кутської школи (Джерело 26)?

* Чи допускаєте ви появу в цей час подібного фото в будь-якій школі Радянської України? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на джерела параграфа та додаткову інформацію.

ДОВІДКА

Віктор Повшик, мешканець м. Радивилова, що у 20–30-і роки ХХ ст. перебувало у складі Польщі.

► 24. Із спогадів Шимона Редліха

Інший спогад із Івонича (містечко — М. В.): польська жінка, яка мешкає поруч, запрошує мене до свого будинку. Вона намагається навчити мене християнських молитов, які я сумлінно повторюю за нею.

Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах: поляки, євреї та українці, 1919–1945 рр. / Шимон Редліх. — К.: Дух і літера, 2002. — С. 72.

► 25. Зі спогадів Віктора Повшика

«Щоп'ятниці проводилися уроки Закону Божого — приїздив бричкою ксьондз із радивилівського костелу (уже був збудований із цегли на місці колишнього дерев'яного), приїздив бричкою і православний священик Біронт з привокзальної церкви, приходив рабин. Розводили нас по різних кімнатах: православних, католиків і — називали по-польськи — жидів (їх було найбільше). Але щоранку і після закінчення уроків мусили ми проказувати «Отче наш» польською мовою. Часто вчитель за гарну відповідь на уроці заохочував дитину цукеркою».

Ящук В. Радивилів 30–40-х років ХХ ст. Спогади Віктора Повшика (1930–2011) [Електронний ресурс] / Володимир Ящук. — Режим доступу: <http://jasc51.io.ua/s911109/radiviliv>.

► 26. Фотодокумент

*Випуск школи.
Сидять (зліва направо):
місцевий рабин, римо-
католицький ксьондз,
директор школи, священик
УГКЦ. 1938 р. м. Кути
(Івано-Франківщина).*

*Із родинного архіву
п. Г. Кривцової-Луцької.*

Азізіян С. Галицькі вірмени і Голокост: постановка проблеми. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу // http://www.holocaust.kiev.ua/news/jurnal_nodostup/Azizian.pdf.

